

**З ДОСВІДУ РОБОТИ ОЛЕКСАНДРА СЕРЕДЮКА З МУЗЕЄФІКАЦІЇ
ОБ'ЄКТІВ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ У МУЗЕЇ
ІСТОРІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ВОЛИНИ – СКАНСЕНІ (до
75-ліття від дня народження)**

Висвітлюються особливості музеєфікації пам'яток народної архітектури Волинської області у Музеї історії сільського господарства Волині – скансені. Показано роль Олександра Середюка у музеєфікації пам'яток житлового, господарського і виробничого будівництва, формуванні експозиції просто неба і збереженні музеєфікованих об'єктів.

***Ключові слова:** музей, Музей історії сільського господарства Волині – скансен, Олександр Середюк, пам'ятки народної архітектури, музеєфікація.*

The features of the museumization of monuments of folk architecture of the Volyn region in the Museum of the History of Agriculture of Volyn – skanseni (open-air museum are highlighted). The role of Oleksandr Seredyuk in the museumization of monuments of residential, economic and industrial construction, the formation of an open-air exhibition and the preservation of museumized objects is shown.

***Ключові слова:** museum, Museum of the History of the Rural Dominion of Wolyn – Skansen, Oleksandr Seredyuk, monuments of folk architecture, museumization*

Музей історії сільського господарства Волині – скансен започаткований відкриттям у Будинку культури селища Рокині Луцького району Волинської області першої експозиції у лютому 1979 року. З перших років Музей був ідеологічним підрозділом Волинської обласної державної сільськогосподарської станції, яка якраз змінювала локацію, переїжджаючи з околиць Луцька до селища Рокині. На той час музею як такого офіційно не

було, як і не було його директора й наукових співробітників. Організатором і першим очільником Музею історії сільського господарства Волині, який тоді мав тільки стаціонарну експозицію, був Олександр Середюк, прийнятий на роботу саме з метою створення музею, але як молодший (пізніше – старший) науковий Відділу пропаганди і науково-технічної інформації сільськогосподарської станції [8]. На цій посаді Олександр Середюк, який продовжував розвивати музей, створюючи все нові експозиції, перебував до 1989 року. Музей, який тоді мав лише стаціонарну експозицію і вже отримав звання Народний, продовжував перебувати у складі дослідної станції, практично не маючи офіційного статусу музею, й утримувався за рахунок станції.

Переломним в історії Музею став 1989 рік, коли Волинська обласна сільськогосподарська дослідна станція відмовилась фінансувати музей, зважаючи на складну економічну ситуацію. У вересні 1989 року Музей офіційно відокремлюється від дослідної станції і починає «вільне плавання» [12]. Олександр Середюк, який офіційно вже став директором Музею, шукає можливості не тільки його функціонування, а й розвитку. З цією метою створюється своєрідне агропромислове об'єднання або ж акціонерне товариство. Як Музей історії сільського господарства Волині він починає фінансуватися сільськогосподарськими підприємствами – колгоспами, радгоспами й фермерськими господарствами, які якраз починали створюватися [8].

1989 року, одночасно із відокремленням від дослідної станції, Олександр Середюк починає формування експозиції просто неба. Натхненником і порадиником у цій справі для волинського музейника став відомий дослідник народної архітектури, який на той час вже мав досвід її музеєфікації, волинянин Архип Данилюк. Будучи фахівцем у справі музеєфікації народної архітектурної спадщини, як один із засновників Львівського музею народної архітектури та побуту імені Климентія Шептицького, Архип Григорович упродовж багатьох років виношував ідею

створення невеликих музеїв-скансенів на території його рідної Волинської області [5; 6, с. 30, 33–35].

На думку дослідників, «музеєфікація є дієвим способом збереження спадщини», а музеї-скансени є важливою й дієвою формою її охорони та музеєфікації [3, с. 355].

М. Брич розглядає музеєфікацію пам'яток народної архітектури та містобудування як «засіб збереження історико-культурної спадщини». Під музеєфікацією спадщини авторка розуміє «сукупність науково-обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування» й виокремлює два напрями музеєфікації: «пристосування пам'яток архітектури та містобудування під музеї» і «забезпечення екскурсійних відвідувань без створення музею на території пам'ятки» [1].

В. Вечерський, покликаючись на нормативну базу, пропонує три значення поняття музеєфікація:

– «Перетворення історико-культурних і природних об'єктів на музейні об'єкти»;

– «Перетворення на музей пам'ятки архітектури, яку зберігають в автентичному вигляді в тому архітектурному середовищі, в якому її створено»;

– «Сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування» [3].

Значний досвід музеєфікації об'єктів народної архітектурної спадщини мав Архип Данилюк. Саме за його порадою, як неодноразово наголошував Олександр Середюк, він почав створювати музей-скансен [8].

Першою пам'яткою народної архітектури, перевезеною до Музею історії сільського господарства в Рокині був вітряк із села Четвертня тоді Маневицького району Волинської області. О. Середюк поетично називає його «першою ластівкою». Вітряк був знайдений ще 1987 року під час

етнографічної експедиції за участі членів клубу «Ентузіаст», котрі першими й обстежили нововиявлену пам'ятку. 1988 року, за участі Архипа Данилюка, здійснили демонтаж споруди і транспортували його до Музею в Рокині. Частина роботи на шляху до музеєфікації об'єкту, який понад сто років простояв під сонцем, дощами й вітрами, що спричинило значне зношення окремих його частин. Згадуючи про той час, О. Середюк наголошував, що справа з демонтажем і транспортуванням вітряка на той час вирішувалась доволі легко, адже Музей ще перебував у складі дослідної станції. Отож транспорт і все необхідне надавала вона [8].

Попереду був останній, найскладніший етап музеєфікації вітряка – встановлення його на території дендропарку у с. Рокині. Тут знову на допомогу прийшла дослідна станція, яка уклала угоду з фахівцем, який взяв на себе відповідальність по відновленню вітряка. Елементи, які потрібно було замінити, виготовлялися тут же, у столярному цеху станції. В результаті вітряк-велетень, який, за словами А. Данилюка, був значно більшим від усіх, які йому доводилось бачити на той час, постав у музеї, започаткувавши експозицію просто неба і музей-скансен [8; 21, с. 50–71; 22, с. 3–11].

У 1990-х роках, за порадою вже неодноразово згадуваного нами Архипа Данилюка, в Рокині була перевезена садиба із села Березовичі тоді Володимир-Волинського району, обстежена дослідником в експедиції 1984 року. Хата зрубно-стовпової конструкції (споруджена 1902 року) й клуня каркасної конструкції (середина XIX ст.). Свого часу споруди були перевезені з хутора в село, де стояли як ілюстрація «старого способу життя». Березовичівські споруди започаткували музеєфікацію об'єктів житлового й господарського будівництва. Однак з музеєфікацією об'єктів виникли проблеми. Окремі місцеві мешканці не погодились передавати хату і клуню-повітку до музею, незважаючи на те, що вони нікому не були потрібні і давно стояли пустою. Свій спротив виявили через підпал клуні-повітки, яку все ж вдалося погасити завдяки рятувальникам. Березовичівська садиба, як наголошує О. Середюк, стала першою у музеї. Певну допомогу в

музеєфікації споруд надала дослідна станція, яка виділила частину посівів жита для того, щоб нажати збіжжя для виготовлення кулів для покрівлі [8; 4, с. 44, 47].

Кожна пам'ятка житлового й господарського будівництва у музеї-скансені унікальна. Особливість березовичівської хати в тому, що вона має ванькир, тому її умовна музейна назва – «хата з ванькиром». Піч і грубка, продовжена перегородкою, ділять це житло на дві частини – власне хата й ванькир – кухонна частина житла. На думку дослідників народного житла хат з ванькирами з'явилися у 1920-х роках й почали поширюватися у 1940-х. Такі житла більш характерні для лісостепової частини Волині, ніж для Полісся [14, с. 202–205; 15, с. 626–627; 16, с. 387–389].

Дійсно унікальною є й клуня, перевезена із села Березовичі, яка має архаїчну форму влаштування даху – на сохах. Так будувалися різноманітні примітивні будівлі – курені, навіси, заслони, пізніше – кліті, стебки, льохи, шпихліри, клуні та ін. [16, с. 42–124]. В центрі клуні було дві сохи, на розвилках яких уздовж будівлі клали перекладину. Друга особливість клуні – стіни, горизонтально виплетені ліщиновими прутами, тому її умовна назва в музеї – «клуня-повітка» [23, с. 88–89]. На жаль, час не пощадив будівлю і сьогодні стоїть питання про її реконструкцію з використанням нового матеріалу.

Унікальний об'єкт народної архітектурної спадщини під час однієї з етнографічних розвідок у село Комарове тоді Старовижівського району виявив у 1990 року науковий співробітник музею І. Дзюба. Це курна хата, що є реліктом народного житлового будівництва. Цікаво, що у житлі зберігся автентичний посвіт, прикріплений під отвором у стелі. Хата перевезена до музею у 1990–1991 роках [18; 19; 24]. Ця споруда завжди викликає особливий інтерес у відвідувачів.

У 1990-х роках у Музеї історії сільського господарства Волині – скансені було музеєфіковано три пам'ятки традиційного господарського і виробничого будівництва. Курну кузню співробітники музею знайшли у

с. Гута Лісівська тоді Маневицького району. Олександр Середюк добре пам'ятає навіть дату її транспортування до музею – 27 червня 1990 року. Багаторічний ексочільник музею дуже пишається тим, що разом з будівлею вдалося придбати, перевезти і музеєфікувати все начиння кузні, що дозволяє зробити її діючою [8; 20; 23, с. 85–90, 97–102].

1991 року придбана, перевезена й встановлена в музеї клуня (стодола) із с. Лишнівка тоді Маневицького району. Спорудження будівлі в музеї завершилось 20 жовтня 1991 року, що й слід вважати датою її музеєфікації. Лишнівська клуня цікава своєю легендою – тут містився штаб одного з армійських корпусів армії, якою командував Брусилов [8; 23, с. 85–90, 97–102].

25 липня 1990 року експозиція під відкритим небом поповнилась ще однією господарською спорудою – перевезена клуня із села Сераховичі тоді Старовижівського району і встановлена біля ставка, поруч з яким у розміщений музей-скансен. Однак доля музеєфікованої споруди виявилась трагічною – її підпалили парубки із сусіднього села [8; 23, с. 90; 25, с. 88].

2006 року, в одній із поїздок до села Острів'я тоді Шацького району Олександр Середюк випадково відшукав хату, яку в музеї умовно називають «тридільною». Вона найстаріша в музеї – згідно запису на стіні споруджена й освячена 1804 року. На той час хата вже не мала ні господарів, ні спадкоємців, тому в результаті перемовин із сільським головою, погодили її перевезення до рокинівського музею. Була одна умова – встановити хоч невеличкий пам'ятник на могилі матері й сина. Умови були виконані, 2010 року хату перевезли до музею. Однак її встановлення довго затягувалось у зв'язку з тим, що майстри визнавали хату непридатною для музеєфікації із-за значного пошкодження деревини. Врешті-решт житло було музеєфіковане і 2015 року відчинене для відвідувачів [8; 23, с. 21].

Особливість острів'янської хати, яку в музеї називають «острів'янкою» у її плануванні – при вході до сіней вона має невеличке «крилечко», утворене за рахунок того, що сінешна стіна разом із вхідними дверима зміщена

всередину, утворюючи своєрідний простір, що має три стіни. У крилечку стоїть традиційна сільська лава.

Останньою пам'яткою житлового будівництва Волині, музеєфікованою у скансені, стала так звана «хата з двірцем» (дворцем), спорудження якої датується серединою XIX століття. Її відшукали в селі Теклине Камінь-Каширського району в ході експедиції 2006 року. В тому ж році вона була придбана у господаря. Однак демонтована і перевезена до музею лише 2010 року. У музеї хату почали встановлювати лише з 2016 року. Остаточно музеєфікована 2020 року [8; 17; 23, с. 21].

Однією з особливостей теклинського житла є так званий «дворець». Однак, на думку відомих дослідників народного будівництва Полісся Архипа Данилюка й Романа Радовича, ця прибудова складається з трьох частин: «пукліта», прибудованого з тильної сторони житлового приміщення (власне хати), «комірки», прибудованої до комори, й власне «двірця», прибудованого до сіней, який і об'єднав два прибудовані зруби [7, с. 54; 13, с. 205–206; 15, с. 618, 621; 16, с. 362–363]. Власне «дворець» у теклинській хаті має невеличкі двері, які виходять у двір.

Створюючи музей-скансен, О. Середюк мріяв і про встановлення тут культової споруди. Завдання перед директором, звісно, було нелегке, бо хто ж віддасть свою церкву до музею. Правда була ситуація, коли очільники Камінь-Каширщини запропонували забрати до музею дерев'яну церкву з районного центру. Яку саме, Олександр Михайлович не пам'ятає. Можливо, то була церква святого пророка Іллі, яка, на жаль, пізніше згоріла, вже 2015 року. Перевозити таку величезну споруду до музею пан директор не наважився і продовжував пошуки. На допомогу знову прийшов Архип Данилюк, який запропонував О. Середюку приїхати до Львівського скансену і скористатися кресленнями невеличкої церкви-каплички із села Жадень тоді Дубровицького району Рівненської області. Так у музеї-скансені, за кресленнями А. Данилюка, була відтворена капличка (церква-капличка)

Вознесіння Господнього, освячена 1999 року і дотепер є діючою [23, с. 91–96].

Говорячи про музеєфікацію об'єктів народної архітектурної спадщини слід наголосити на окремих проблемах, пов'язаних з пошуком, придбанням, транспортуванням і відновленням споруд у музеї. Свого часу на цих проблемах наголошував і Архип Данилюк, якому вдалося музеєфікувати десятки споруд. Перша проблема – знайти необхідну пам'ятку, придатну для музеєфікації. Іноді це випадок, а іноді процес тривалих експедиційних пошуків. Як писав А. Данилюк, щоб уникнути помилок, найважливішим є напрацювання методики обстеження пам'яток народної архітектури [6, с. 5–6]. О. Середюк згадує, як вдалось знайти хату в с. Острів'я тоді Шацького району, коли він приїхав у село зовсім з іншою метою. І Прогулянка звичайною сільською вулицею дала несподіваний результат – в кінці села в око впала будівля, яка вже «завершувала своє життя» [8].

Часто великою проблемою є можливість переконання власників чи спадкоємців споруди у тому, щоб подарувати чи продати її до музею. Ми згадували клуню із с. Березовичі, яку сільські мешканці навіть підпалили, аби лиш не віддавати до музею. Хоч до того вони стояли пустою. Два роки тривали переговори і про купівлю хати у селі Теклине Камінь-Каширського району. Власники то не погоджувалися, то піднімали ціну [8; 17].

Ще одна проблема, яка також потребувала напрацювання досвіду – демонтаж, маркування і перевезення пам'яток народної архітектури. О. Середюк пригадує, як довго він не міг знайти фахівців, щоб розібрати хату з двірцем із села Теклине. Початок робіт довго відкладався, аж допоки сільський очільник не поставив музейного директора перед вибором – або ви її забираєте в музей, або її розвалить сільські мешканці, які не хочуть жити поряд зі старою хатою. У таких випадках питання вирішується доволі швидко. На допомогу музейникам прийшла будівельна бригада із села Видричі того ж Камінь-Каширського району. Сільські майстри розібрали хату і її перевезли до музею [8; 17].

Величезною проблемою, на якій неодноразово наголошував О. Середюк, є відтворення пам'яток архітектури в музеї. Тут, насамперед, важливим є добре знання традиційних будівельних технік при спорудженні житлових, господарських і виробничих споруд. Перевізни хату із с. Теклине до музею, її довго не могли відновити. І причина не тільки у грошовому забезпеченні, але й у відсутності необхідних кваліфікованих майстрів. Споруду потрохи складали, але процес ішов дуже повільно, допоки 2016 року завершити роботи не погодилися будівельники із Любешівщини (тепер – Камінь-Каширський район). Проблемою є й відновлення пічного опалення у житлових приміщеннях. Зазвичай майстрів доводиться шукати доволі довго [8; 17]. В останні роки закритий для відвідувачів музейний вітряк, який вже неможливо просто реставрувати. Його необхідно повністю розібрати і відновити з нового матеріалу. Однак знайти майстрів, які б справилися з таким складним завданням сьогодні виявилось неможливим. Тому майбутнє «першої ластівки» в музеї тепер під загрозою.

Значною проблемою є збереження архітектурних пам'яток. Час іде і як би музейні працівники не намагалися зберегти споруди, запобігти частковому їх руйнуванню неможливо. Так було з курною хатою із села Комарово, де потрібно було замінити кілька брусів у фасадній стіні. Тут, звісно, постає проблема в деревині, яку необхідно знайти й правильно підготувати. Відповідно до традицій, деревину заготували навесні й висушували упродовж літа. Перед заміною пошкоджених брусів, підготовлену деревину продезинфікували і вклали на місце пошкодженої [10]. Сьогодні курна хата знову потребує допомоги – підгнили підвалини, які потрібно замінити.

На дерев'яні споруди в музеї чатує й інша небезпека – пожежі. Ми вже згадували про спалену клуню. Але подібна доля спіткала й хату з ванькиром – 13 листопада 2017 року хтось підпалив солом'яний дах. На цей раз пожежники зреагували дуже швидко й будівлю загасили. Але полум'я

завдало значної шкоди будівлі. Коштів на відновлення житла не було, тому процес затягнувся на роки [11].

Не всі плани щодо розвитку музею-скансену Олександрю Середюку вдалося реалізувати. Генеральним планом, розробленим 1990 року, передбачалось музеєфікувати кілька вітряків різної конструкції, громадські шпихліри, гончарну і колісну майстерні, довгу хату, кошару, пасіку та ін. Але недаремно народ придумав мудрий вислів – «Людина планує, а Бог сміється». На шляху до реалізації сміливої мрії стало ряд причин. Найперше – криза 1990-х років, розпад колгоспів і, як наслідок, акціонерного товариства, яке фінансувало музей, що дозволило реалізувати низку проєктів з музеєфікації на початку 1990-х років. Допоки шукали кошти, роками оббиваючи пороги кабінетів, руйнувалися вже обрані для музеєфікації будівлі, як наприклад, вітряки із Горохівського й Ківерцівського районів. Але експозиція просто неба у Музеї історії сільського господарства Волині – скансені все ж сформована і включає житлові, господарські і виробничі споруди. І заслуга того, що музей-скансен на Волині є й функціонує, його засновника і багаторічного очільника Олександра Середюка, який віддав музеєві майже 45 років свого життя (1978–2021), а 21 жовтня 2025 року святкує особистий 75-літній ювілей.

Список використаних джерел

1. Брич М. Музеєфікація пам'яток архітектури та містобудування як засіб збереження історико-культурної спадщини. *Historical and cultural studies*. 2015. Vol. 2. Num. 1. С. 31–35.

2. Вечерський В.В. Музеєфікація. ВУЕ. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D1%94%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>.

3. Годованська О. Музеєфікація об'єктів культурної спадщини: на прикладі Музею народної архітектури і побуту імені Климентія Шептицького. *Народознавчі Зошити*. 2023. № 2. С. 353–360.

4. Данилюк А. Волинь: пам'ятки народної архітектури. Луцьк: Надстир'я, 2000. 100 с.
5. Данилюк А. Стара хата – альбом життя. *Озерний край*. 1990. Березень-Квітень.
6. Данилюк А. Шляхами України. Етнографічний нарис. Львів: Світ, 2003.
7. Данилюк А. Особливості розвитку традиційного житла волинського Полісся. *Народна творчість та етнографія*. 1977. № 1. С. 50–56.
8. Записано автором від Середюка Олександра Миколайовича 10 квітня 2025 року, м. Луцьк.
9. Зубчук К. Каплицю будували гуртом [в Рокинях]. *Волинь*. 1999. 20 трав.
10. Мельничук О. У Рокинівському музеї реставрували унікальну пам'ятку народної архітектури. *Район. Історія*. 2020. URL: <https://history.rayon.in.ua/news/322691-u-rokinivskomu-muzeyi-restavruvali-unikalnu-pamiatku-narodnoyi-arhitekturi>.
11. Оголосили збір коштів на музей-скансен, де сталась пожежа. *Волинь Post*. 14.11.2017. URL: http://volyn-museum.com.ua/news/ogolosili_zbir_koshtiv_na_muzej_skansen_de_stalas_pozhezha/2017-11-15-3557.
12. Першому заступнику Волинської обласної ради п. Пирожика О. В. МІСГВ–Sk. Інв. 1 арк.
13. Радович Р. Поліська стебка (За матеріалами Правобережного Полісся). *Записки НТШ*. Львів, 2010. Т. ССLIX. С. 203– 229.
14. Радович Р. Традиційне житло на півночі етнографічної Волині. *Народознавчі Зошити*. 2012. № 2. С. 201–217.
15. Радович Р. Формування двохатніх споруд та ускладнених варіантів поліського житла. *Народознавчі Зошити*. 2017. № 3. С. 615–631.
16. Радович Р. Поліське житло: культурно-генетичні витоки та еволюційні процеси. Львів, 2017. 852 с.

17. Рогова О. У волинському скансен-музеї з'явився унікальний туристичний об'єкт. Фото. 2020. URL: <https://volyn.tabloyid.com/art/u-volinskomu-skansen-muzeyi-ziavivsia-unikalnii-turistichnii-obekt-foto> (дата звернення 02.08.2024); Середюк О. Мудрість поліщуків. С. 21.

18. Середюк О. Курна хата дочекалась реставрації. *Українське слово*. 2020. 15–22 груд. № 47–48.

19. Середюк О. Врятовано унікальну пам'ятку народної архітектури [Курна хата]. *Волинський краєзнавчий музей*. 2013. URL: <http://volyn-museum.com.ua/news/vrjatovano-unikalnu-pam-jatku-narodnoji-arkhitekturi/2013-04-10-720>.

20. Середюк О. Знов ковальський стукіт чути в кузні. *Віче*. 1999. 30 груд. № 52.

21. Середюк О. Крила з минулого : науково-етнографічне видання. За матеріалами експозиції Музею-скансена Волині. Луцьк, 2024. 104 с.

22. Середюк О. Крила з минулого. Луцьк : Редакційно-видавничий відділ Волинського облуправління по пресі. 1990. 8 с.

23. Середюк О. Мудрість поліщуків : науково-етнографічне видання. За матеріалами експозиції Музею-скансена Волині. Луцьк, 2024. 136 с.

24. Середюк О. Хата – берегиня людських душ. *Фейсбук*. URL: [https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0GHMPbqvvsGrG9tVqd1bAcGZQcWKmbKYKZjKQe4jcBMsKkR3n8tuMn83YDs7e26yl&id=100002178042390&cft_\[0\]=AZUczcSjWb_cIQ6HS1gBW-0z24geAUbTqw_GyIhO8suKCAv3squLgHenvYi_fgqfqJsD93IhIAIsq8C3T802nkaK0LU2AR4uaDqhupJIP9ONYvBDXaPkEudzzNKKZvWEBfyzW5AlzEGCrE_XO2bAALINa-Mxnmmp_h88CCUs1xpSkg&tn_=%20CO%20P-R](https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0GHMPbqvvsGrG9tVqd1bAcGZQcWKmbKYKZjKQe4jcBMsKkR3n8tuMn83YDs7e26yl&id=100002178042390&cft_[0]=AZUczcSjWb_cIQ6HS1gBW-0z24geAUbTqw_GyIhO8suKCAv3squLgHenvYi_fgqfqJsD93IhIAIsq8C3T802nkaK0LU2AR4uaDqhupJIP9ONYvBDXaPkEudzzNKKZvWEBfyzW5AlzEGCrE_XO2bAALINa-Mxnmmp_h88CCUs1xpSkg&tn_=%20CO%20P-R).

25. Середюк О. М. Скарбниця історії Волині: Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк: Надстир'я, 1998. 124 с.